

Dr. sc. Dženita SARAČ-RUJANAC
Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu
E-mail: dzenita.sarac-rujanac@iis.unsa.ba

Izvorni naučni rad/Original scientific article
UDK/UDC:94:323:323.2(497.6 Tuzla)“1970/1975“
323:323.2(497.6 Tuzla)“1970/1975“

JEDAN UNUTARPARTIJSKI SPOR POČETKOM 1970-IH GODINA. SLUČAJ PAŠAGE MANDŽIĆA I TUZLANSKE GRUPE

Apstrakt: *U ovom radu autorica, u kontekstu rekonstrukcije republičkih rukovodstava u Jugoslaviji, smjeni „proljećara“ i „liberala“ kao i tzv. „starijih kadrova“ početkom 1970-ih godina akcentira specifičan slučaj bosanskohercegovačkog unutarpartijskog spora. Višegodišnji prijepor Pašage Mandžića s aktuelnim političkim rukovodstvom, onog u Tuzli, ali i republičkog, dotičat će se različitih pitanja, od planova i rezultata privrednog i urbanog razvoja, integracije preduzeća, organizacije i aktivnosti političkog i partijskog rukovodstva do utvrđivanja „historijske istine“ o dešavanjima tokom ratnih 1941. i 1942. godine. Mandžić će, s obzirom na aktuelni društvenopolitički diskurs, istupiti izuzetno smjelo zahtijevajući da se konačno „otvoreno progovori“ o stvarnim ratnim dešavanjima, posljedicama partizansko-četničke saradnje koncem 1941. godine, dominaciji srpskog elementa u komunističkom rukovodstvu, njegovom odnosu prema Bošnjacima u toku, ali i poslije rata. Inistiranje na utvrđivanju „prave istine“ podrazumijevalo je reviziju postojeće slike o „slavnoj ratnoj prošlosti“ čime se znak pitanja stavljao i na dosljednu primjenu principa bratstva i jedinstva. U konačnici, višegodišnje razjašnjavanje rezultiralo je političkom eliminacijom i moralnom diskreditacijom Pašage Mandžića.*

Ključne riječi: *SK Bosne i Hercegovine, Pašaga Mandžić, istočna Bosna, ustanak, 1941. godina, Pokrajinski komitet, partizani, četnici, Svetozar Vukmanović Tempo, Rasim Hurem, Rodoljub Čolaković, Dunav-film, Tuzlanska grupa.*

AN INTRAPARTY DISPUTE AT THE BEGINNING OF THE 1970s. THE CASE OF PASAGA MANDZIC AND TUZLA GROUP

Abstract: *In this paper, the author emphasizes the specific case of the Bosnian-Herzegovinian intraparty dispute in the context of the reconstruction of the republican leaderships in Yugoslavia, the change of “Croatian Spring participants”*

and “liberals” as well as the so-called “senior cadres” at the beginning of 1970s. Pasaga Mandzic’s years-long dispute with the current political leadership in Tuzla and also in the Republic will touch upon various issues, from plans and results of economic and urban development, integration of enterprises, organization and activities of political and party leadership to establishing the “historical truth” about the events throughout the war years 1941 and 1942. Considering the current socio-political discourse, Mandzic will come out very boldly, demanding that it is finally time to “speak openly” about the actual war events, the consequences of Partisan-Chetnik cooperation at the end of 1941, the dominance of the Serb element in the communist leadership and its attitude towards the Bosniaks during the war, but also in the post-war period. The insistence on establishing the “real truth” entailed a revision of the existing image of a “glorious war past”, which also raised the question of consistent application of the principles of brotherhood and unity. Ultimately, years of clarification resulted in the political elimination and moral discredit of Pasaga Mandzic.

Key words: *The League of Communists of Bosnia and Herzegovina (SK BiH), Pasaga Mandzic, Eastern Bosnia, uprising, 1941, Provincial Committee, Partisans, Chetniks, Svetozar Vukmanovic Tempo, Rasim Hurem, Rodoljub Colakovic, Dunav Film, Tuzla Group.*

U januaru 1971. godine predsjednik Centralnog komiteta SKBiH Branko Mikulić i istaknuti *drugovi* iz republičkog rukovodstva Hamdija Pozderac, Rade Galeb i Franjo Herljević kao i Cvijetin Mijatović, član Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ, pozvani su da prisustvuju sjednici Sekretarijata Opštinskog komiteta SKBiH u Tuzli. Njihovo prisustvo nagovještavalo je da se radi o sjednici s posebnim povodom.

U pozivu bilo je naznačeno da se sjednica saziva zbog „krize međusobnog povjerenja“ i „cijepanja jedinstva SK“ u Tuzli. Cilj je bio razgovarati tj. razjasniti se i „ukoliko je moguće, uskladiti mišljenje“ s Pašagom Mandžićem „o nekim pitanjima idejno-političke prirode“.¹

Mandžić, prvoborac i narodni heroj, bio je višegodišnji predsjednik Narodnog odbora sreza Tuzla 1950-ih godina, a položaj najmoćnijeg čovjeka u ovoj regiji zadržat će i kasnije. Bio je uključen u sve sfere društveno-političkog života, od planova za izgradnju velikih industrijskih kapaciteta, organiziranja kulturnih, obrazovnih, zdravstvenih institucija, sportskih udruženja i klubova do pojedinačnih kadrovskih imenovanja. Međutim, ovakva svestrana aktivnost Pašage

¹ Dostupni bibliografski podaci akcentiraju predratnu i ratnu aktivnost Pašage Mandžića Murata (1907. Tuzla -1975. Sarajevo) koji je članom KPJ postao 1920-ih godina, obnašao funkciju sekretara Mjesnog komiteta KP u Tuzli, Oblasnog Komiteta KP u Tuzli, člana Pokrajinskog komiteta KP za Bosnu i Hercegovinu. Učesnik je Pete zemaljske konferencije KPJ, a kao politički zatvorenik robijao je četiri godine u Sremskoj Mitrovici. Bio je jedna od predvodnika ustanka 1941. godine, komesar Šeste proleterske istočno-bosanske udarne brigade, član biroa Pokrajinskog komiteta i sekretar Oblasnog komiteta KP za istočnu Bosnu. Mandžić je bio i jedan od vijećnika ZAVNOBiH-a, član Prezidijuma i vijećnik Drugog zasjedanja AVNOJ-a.

Mandžića mnogostruko će odgovarati nepoželjnom *lokalizmu* kojeg je republičko rukovodstvo prepoznavalo u svakom disonantnom tonu od onoga što je bilo naznačeno u zvaničnim rezolucijama i razvojnim planovima.² Poučen iskustvom ministra trgovine i člana Privrednog savjeta Savezne vlade, Mandžić je uočavao brojne propuste i nedorečenosti usvojenih planova društvenog i ekonomskog razvoja čija se realizacija negativno odražavala na sveukupni napredak tuzlanskog basena. S obzirom na značaj rudarstva u ovom dijelu Bosne i Hercegovine Mandžić će sredinom 1960-ih godina oštro reagirati na novi kurs Savezne vlade koja je nastojala potaknuti značajniju upotrebu nafte kao osnovnog pogonskog goriva. Takva orijentacija nanosila je ogromnu štetu rudarskoj industriji koja je zapošljavala najveći broj radno sposobnog stanovništva ovog kraja. Početkom 1970-ih godina Mandžić će sve oštrije kritizirati aktivnosti tj. neaktivnosti SKBiH i odnos republičkog rukovodstva prema tuzlanskoj regiji. Na drugoj strani, bit će kritiziran kao „nosilac lokalizma“, kao osoba koja se bespogovorno zalagala za razvoj i izgradnju, svog, tuzlanskog kraja i pri tome nametala svoju viziju i rješenja.³

2 Prepreku privrednoj refomi 1960-ih godina koja je podrazumijevala integraciju, blisku suradnju i *ukalupljavanje* preduzeća sličnih djelatnosti, povezivanju uspješnijih s manje uspješnim postrojenjima i slično predstavljao je tzv. lokalizam. Republičko rukovodstvo lokalizam je prepoznavalo i u *propitivanju* odluka centra i odugovlačenju u procesu integracije od lokalnih vlasti, ali i uprava pojedinih preduzeća koje su na taj način nastojale zadržati postojeće stanje, zaštititi svoje lične ili lokalne interese. Branko Mikulić, *Rasprave*, NŠRO Oslobođenje, Sarajevo 1978, 22. Na drugoj strani *lokalizam* se prepoznavao u nastojanju pojedinih rukovodilaca da pomognu razvoj isključivo područja iz kojeg su dolazili, a zauzvrat steknu neprikosnoven značaj u svom kraju. Lokalizam kao jedan u nizu prisutnih, ali nepoželjnih „izama“ oštro je kritizirao i Josip Broz Tito 1960-ih godina. Opširnije: Sabrina P. Ramet, *Tri Jugoslavije: izgradnja države i izazov legitimacije: 1918-2005*, Golden marketing/Tehnička knjiga, Zagreb 2009, 270. O tome je raspravljao i CK SKBiH. Na sjednici održanoj 29-30. 3. 1962. godine, organizacioni sekretar CK SKBiH Uglješa Danilović kritizirao je uplitanje istaknutih članova Partije u rad i organizaciju srezova, izgradnju infrastrukture i privrede u pojedinim regijama, što je nerijetko dovodilo, ne samo do ličnih sukoba nego međusobne suprotstavljenosti regija, srezova, općina pak čak i suprotstavljenosti srezova i Republike. Danilović je ovom prilikom posebno kritizirao lokalizam Pašage Mandžića. Husnija Kamberović, *Džemal Bijedić. Politička biografija*, Muzej Hercegovine, Mostar 2012, 78-79.

3 Dušan Čkrebić, danas mnogo poznatiji po tome što mu je uskraćena podrška kao članu Predsjedništva na 17. sjednici CK SKJ u oktobru 1988. godine, koncem 1950-ih godina bio je direktor Fabrike sode u Lukavcu. U svojoj knjizi govori o *sveprisutnom* Pašagi Mandžiću u tuzlanskom kraju u tom periodu. „Kao generalni direktor Fabrike sode u Lukavcu došao sam u sukob sa ondašnjim najmoćnijim čovjekom istočne Bosne, Pašagom Mandžićem, koji je imao opsesiju da sve što se novo gradi mora da se gradi u Tuzli. On se inače ponašao kao gubernator, ispoljavajući u svemu neograničenu vlast, tumačeći zakone na svoj način. Kako je Fabrika sode svojim proširenjem trebala značajno da poveća svoj proizvodni kapacitet, sve tehničke i ekonomske analize upućivale su na zaključak da to treba uraditi rekonstrukcijom postojeće fabrike u Lukavcu. Međutim, Pašaga Mandžić je insistirao da se gradi nova fabrika u Bukinjama na periferiji Tuzle. Ja sam dokazivao prednost rekonstrukcije postojeće fabrike nad gradnjom nove, imajući za to stručne argumente kao i privrednu i političku podršku u Sarajevu, ali je Pašaga Mandžić u to vrijeme bio toliko moćan da se podrška meni, iako je postojala, nije baš previše javno i glasno čula. Kao da su me nadležni u Tuzli i Sarajevu šapatom hrabрили i davali mi za pravo. Pašaga Mandžić je bio predsjednik Tuzlanske oblasti, potom i ministar za privredu u Vladi Bosne i Hercegovine, a pored toga i član najužeg rukovodstva

Radni materijal pomenute sjednice Opštinskog komiteta nosio je naziv *Neke osobenosti jednog dijela političkih odnosa u opštini Tuzla*. U njemu je bilo istaknuto da Mandžić već izvjesno vrijeme oštro kritizira političku situaciju u Tuzli tj. sjeveroistočnoj Bosni. To se posebno odnosilo na Savez komunista pri čemu je isticao da se Partija birokratizirala, „odvojila od baze, izgubila osjećaj za realnost“ što se u konačnici odražavalo na tretman velikih privrednih preduzeća poput rudnika Kreka-Banovići, Sode i Solane i slično od strane rukovodstva. Ovakvi Mandžićevi stavovi bili su povod da lokalno partijsko rukovodstvo alarmira republičko i zatraži pomoć u rješavanju sukoba u nagovještaju između dominirajuće partijske strukture i Pašage Madžića koji je uživao veliki javni ugled. Na taj način, spor se s lokalnog nivoa prenio na republičku razinu.

Branko Mikulić u svojoj bilješci sa ovog višesatnog sastanka bilježi svoje iznenađenje težinom odnosa, „velikim neslaganjima“ unutar partijskog rukovodstva iako je, kako je rekao, o tome „imao dosta razgovora, pored ostalog dva ili tri puta i sa drugom Muratom“. Jasnije je stao na stranu dominirajuće struje sporeći Mandžićevu tvrdnju da je Partija „neaktivna, nejedinstvena i pod utjecajem tuđih snaga“, da se ne reformira, da „CK ne inicira reformu SK“ i ne kontaktira s članovima i organizacijama i slično. Oštro je reagirao na Mandžićevo „etiketiranje i diskvalifikaciju“ pojedinaca, posebno Hamdije Pozderca kao i „mladih drugova“ koji ga, kako je Mandžić tvrdio, „izoluju i kleveću“, „prema njemu odnose nepošteno, neiskreno, nedrugarski“. Mikulić je kritizirao izražen *lokalizam* Pašage Mandžića koji je, smatrao je Mikulić, insistirao da se prema njegovom nahođenju rješavaju sva krupna političko-ekonomska pitanja kao i očito „zloiskorištavanje njegovog ugleda i njegovog angažovanja“ od strane grupe direktora istaknutih preduzeća. Istovremeno, kritizirao je Mandžića i zbog njegovog *liderstva*, nastojanja da mu se „referiše“, da bude u „centru pažnje“ i bude ovlašten da „sve ocjenjuje, da ljude raspoređuje ili pomjera sa funkcija“. „Šta znači konstatacija“, rekao je Mikulić, „vi mene ne obavještavate, vi mene ne zovete i kakva se to pozicija time želi“? Nije se zadržao samo na tome nego je u svom dugom izlaganju Mikulić nastojao i moralno diskreditirati Mandžića pominjući različite aktuelne „diskusije“ u Sarajevu o njegovom ponašanju.⁴

Na kraju svog izlaganja, Mikulić je pribjegao provjerenoj diplomatskoj demagogiji istučući da očigledno neslaganje ne treba da preraste u slučaj. Inicijativa za ovaj razgovor proistekla je iz „principijelnih razloga“ i namjera je „nadasve vrlo dobronamjerna“ naglasio je Mikulić. Dalji tok događaja, upozorio je, isključivo zavisi od Mandžića, od toga „koliko će se drug Murat saglasiti sa nama“. Insistiranje na izrečenim „ocjenama i stavovima“, naglasio je, podrazumijevalo bi i značajnije angažiranje Centralnog komiteta po ovom pitanju.⁵

u CK SKBiH i član CK SKJ. Upravo zbog njegove samovolje povučen je u Sarajevo, ali to ništa nije vredelo jer je on u Tuzli i dalje bio stalno prisutan.“ Dušan Čkrebić, *Život. Politika. Komentari*, Službeni glasnik, Beograd 2008, 147-148.

4 Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine (dalje: AFBiH), fond: Branko Mikulić, (dalje: BM), kutija 11, *Sastanak OK SK Tuzla*, 21. 1. 1971.

5 „Tužno mi je kao komunisti bilo na ovom sastanku slušati drugove koji su podvlačili, ili su nalazili za potrebno da podvuku da su dobronamjerni, da žele sačuvati ugled druga Murata. Oni su

Rasprava na ovom sastanku trajala je dvanaest sati, a konačan zaključak je bio da se partijsko rukovodstvo u Tuzli „ograđuje od mišljenja Pašage Mandžića o teškom stanju u SK Tuzle, sjeveroistočne Bosne i Titovih rudnika Kreka-Banovići i ukazuje na pogrešnost i proizvoljnost izrečenih ocjena o krizi i tobožnjoj pobjedi birokratije u SK“.⁶

Na prvi pogled činilo se da se rasprava „o nekim ocjenama“ Pašage Mandžića „zadržala u veoma internom krugu“, kako je to nekoliko godina kasnije istakao Branko Mikulić, i da je završena.⁷ Međutim, otvaranje pitanja ratnih dešavanja (1941-1945) početkom 1970-ih godina, javna polemika sudionika i historičara dat će novu dimenziju postojećem *nerazumijevanju* rukovodstva s Pašagom Mandžićem. Beogradska *Politika* je u januaru 1971. godine počela objavljivati dijelove memoara Svetozara Vukmanovića Tempa koji je u periodu 1941-1942. godine bio delegat CK KPJ i komandant Glavnog štaba NOP odreda u Bosni i Hercegovini. Istovremeno, beogradska izdavačka kuća *Komunist* objavila je prvi tom memoara *Revolucija koja teče*. Vukmanovićevo svjedočenje o dešavanjima u istočnoj Bosni 1941. godine, a posebno o greškama rukovodećih kadrova (konkretno Rodoljuba Čolakovića) i saradnje s četničkim komandantom Jezdimirom Dangićem, izazvalo je snažnu reakciju u Bosni i Hercegovini. Vukmanovićevo sjećanje na ratna dešavanja nije bilo u skladu s aktuelnom selektiranom verzijom ratne slave Partije i partizana i ocijenjeno je kao „atak na Bosnu i Hercegovinu, njene ratne lidere i najistaknutije revolucionare“. Republičko rukovodstvo je memoare i „njihov otrovni jezik političke inkriminacije“ ocjenjivalo kao rezultat savremenih političkih odnosa i naknadnog valoriziranja.⁸ Pri tome, bosanskohercegovačka intelektualna elita postaje Čolakovićeve infrastruktura, snažna podrška i saradnik u njegovom nastojanju da oponira Vukmanoviću.⁹ Objavljivanje ove knjige je „povrijedilo neke stare rane u odnosima među narodima

se naprosto zaklinjali drugu Muratu. Šta to znači? Šta to znači sa stanovišta odnosa među nama? Mislim da nikome od nas takva pozicija nije poželjna, a najmanje je poželjna traženju lijepih, dobrih, drugarskih, iskrenih odnosa u Savezu komunista, posebno među rukovodećim kadrom“ - rekao je Mikulić. AFBiH, BM, k. 17, *Izlaganje na sjednici Sekretarijata OK SK Tuzla*, 21. 1. 1971.

6 Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo 1998, 241. (dalje: Š. Filandra, *Bošnjačka politika*).

7 AFBiH, BM, k. 19, *Diskusija na proširenoj sjednici Sekretarijata CK SKBiH*, 26. 6. 1973.

8 Jedan od onih koji su vrlo oštro reagirali na Tempove memoare bio je Rato Dugonjić. Tempo se nametnuo kao neko ko misli da s njim počinje i završava historija, smatrao je Dugonjić. Pri tome nastupao je kao „veliki vezir koji dolazi sa svilenim gajtanom da prosvijetli ljude i nauči revoluciji komunista BiH“ i to u uslovima „tamnog vilajeta zavađenih i zakrvavljenih Srba, Hrvata i Muslimana“. Posebno je Vukmanoviću spočitavao to što u njegovim sjećanjima komunisti po pravilu padaju u oportunitizam po liniji svoje nacionalne pripadnosti pa su po njemu Srbi najbliže komunistima, a Hrvati i Muslimani okupatoru i ustašama. Ključno pitanje, smatra Dugonjić, bilo je što se željelo postići objavljivanjem ove historijski netačne verzije ratnih dešavanja. Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), fond Rato Dugonjić (dalje: RD), k. A-I 1971, *Intervju Rate Dugonjića TV Sarajevu* povodom *Memoara Svetozara Vukmanovića Tempa* koji su objavljeni u „Politici“ - dokumentacija i isječci iz štampe, 9. 2. 1971.

9 Husnija Kamberović, Bura oko 1941. - na marginama jedne polemike, u: *Bosna i Hercegovina 1941: novi pogledi*, Institut za istoriju, Sarajevo 2012, 191, 194.

u Bosni i Hercegovini“, nametnulo diskusiju o „ratnim zaslugama“ pojedinih regija što je, smatralo je rukovodstvo, imalo izrazito negativan odraz na aktuelnu politiku i stanje svestrane i ubrzane integracije Republike.¹⁰

Javno su reagirali prvo oni koji su se osjećali prozvanim od strane Tempa ocijenivši objavljene memoare kao kurentnu robu koja se popularizira s unaprijed određenim ciljem u kontekstu aktuelnog političkog tržišta. Suradnik Svetozara Vukmanovića, član Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu Uglješa Danilović u *Prilozima* Instituta za proučavanje radničkog pokreta pisao je o propustima, promašajima, netačnim tvrdnjama i grubom zastranjivanju, apolitičnim i neprihvatljivim tvrdnjama Svetozara Vukmanovića. Danilović između ostalog kaže:

„No izgleda, da nije riječ samo o načinu pisanja. Ima nešto drugo što čovjeka podstiče na razmišljanje kroz čitav tekst ove knjige. To je mjesto i uloga koju pisac daje samom sebi i njegovo gledanje na ljude s kojima je radio i surađivao. Drug Vukmanović sebe stavlja u centar svakog događaja. On na jednom mjestu, u knjizi ili povodom knjige, kaže da nije štedio ni sebe ni druge, tj. da je bio do kraja otvoren, kritičan i samokritičan. Međutim, tekst knjige drugačije govori. Drug Vukmanović neprekidno citira sebe i dokazuje kako je on uvijek bio u pravu, ako govori o svojim greškama, onda se svodi na to da je griješio u tome što nije bio dovoljno uporan da svoja pravilna stanovišta nametne i drugima. Drugi su griješili u procjeni situacije, ispoljavali crte nedosljednosti i oportunitizma, nisu sagledali perspektivu i sl, a on je uvijek bio tu da stvari ispravi, uputi i sl. Čak, ako bi se Vukmanović i odlikovao izvanrednim i nedostižnim ličnim kvalitetom, nerazumljivo bi bilo da tako o sebi i drugima piše. Izgleda mi da crte subjektivizma i egocentričnosti opterećuju ne samo njegovo pisanje danas nego se one osjećaju i u njegovim izvještajima iz 1941. godine. Ne govorim ovo iz pakosti ili lične zavisti nego zato što mi to veoma smeta u ovoj knjizi. Ja moram reći da smo svi mi koji smo radili sa njim u to vrijeme zapažali tu crtu, ali izgleda nismo imali predstavu o tome svemu. Jer su ratni događaji odvlačili našu pažnju od svih ličnih procjenjivanja i ocjenjivanja, a donekle smo to tumačili ratnim uslovima i potrebama. Sada kada se sve to na izvjestan način ponavlja i potencira u knjizi koju je napisao, čovjek na to mora da reaguje i da stvari nazove pravim imenom.“¹¹

10 ABiH, fond: Centralnog komiteta (dalje: CK), kutija 32, 1971, *Izlaganje Branka Mikulića na 25. plenarnoj sjednici CK SK BiH*, 11. 2. 1971.

11 Uglješa Danilović, O knjizi Svetozara Vukmanovića *Revolucija koja teče, Prilozi*, br. 8, Institut za proučavanje radničkog pokreta, Sarajevo 1972, 340-341.

Tempini memoari koji su skrenuli pažnju na nove momente u *slavnoj revoluciji* izazvali su veliku, senzacionalističku zainteresiranost i oštru reakciju koja se mogla čuti na sastancima različitih foruma, i onih SUBNOR-a i SSRN BiH-a, a diskusija se prenijela i na novinske stranice, posebno dnevnog lista *Oslobođenje*. Kao Vukmanovićev i Čolakovićev suborac Pašaga Mandžić se uključio u raspravu o dešavanjima u istočnoj Bosni tokom 1941-1942. godine postavljajući pitanje moralne i komandne odgovornosti pojedinih rukovodećih komunista. Mandžić se između ostalog, nije slagao s Tempinim ocjenama tzv. Zeničkog slučaja smatrajući da je za njihovo stradanje „krivo pokrajinsko rukovodstvo i Tempo s svojim procjenama“.¹² Glasno postavljanje upitnika na dotadašnju predstavu o ovim ratnim dešavanjima dodatno će pogoršati Mandžićev odnos s najvišim partijskim republičkim rukovodstvom.

Polemika o pokušajima revizije ratne prošlosti koju su pokrenuli Tempovi memoari nastavit će se diskusijom o knjizi Rasima Hurema „Križa NOP-a u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine“ koja je iz štampana početkom 1973. godine.¹³

12 Mandžić je smatrao da je uzrok kasnijeg oportunitizma unutar partizanskih jedinica upravo ponašanje Svetozara Vukmanovića koji nije dovoljno poznao stanje u istočnoj Bosni i koji je bez konsultacija sa Pokrajinskim komitetom načinio niz nepromišljenih poteza. Jedan od njih je sudjelovanje na savjetovanju u Stolicama i formiranje partizansko-četničkog štaba. Dubina krize u istočnoj Bosni koncem 1941. godine, smatrao je Mandžić, bila je posljedica krize rukovodstva o kome je, insistirao je Mandžić, trebalo otvoreno i bez zadržke razgovarati i diskutirati. Izostanak rasprave o tome nije imalo opravdanje iako se time očigledno nastojao izbjeći „nekakav sukob“. O koncu 1941. godine Mandžić u aprilu 1973. kaže: „Tempo je potpuno zajašio, odnosno likvidirao Pokrajinski komitet. Ni Tempo ni Ročko nisu ni najmanje uvažavali rukovodstvo. Iso, prebijen u zatvoru i bolestan, nije imo snage da se tome odupre. Pokrajinski komitet nije zauzeo stav o saradnji sa četnicima i kako to Tempo tvrdi - to je čista laž. Mi nismo imali pojma o tome. Tempo i Ročko su na isti način rasformirali oblasne štabove za Tuzlu i Sarajevo“. AFBiH, BM, k. 25, *Razgovor sa Pašagom Mandžićem* 16. 4. 1973. Zanimljivu konstataciju o Pašagi Mandžiću i Isi Jovanoviću, sekretaru Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, vidjeti u razgovoru Adila Zulfikarpašića i Milovana Đilasa u: Milovan Đilas, Nadežda Gaće, *Bošnjak. Adil Zulfikarpašić*, II popravljeno izdanje, Bošnjački institut, Zurich 1995, 87.

13 Iscrpan kritički osvrt na ovu „vanserijsku studiju“ prvi je iznio historičar Pero Morača na naučnom skupu Instituta za istoriju u Sarajevu u novembru 1973. godine (objavljeno u zborniku: *AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini (1942-1943)*, IP Rad, Beograd 1974), a potom i Rodoljub Čolaković na naučnom skupu „Semberija u 1941. godine“ održanom 27-28. juna 1974. u Banja Luci svojim referatom „O taktici KPJ u istočnoj Bosni 1941. godine“. Posebnu diskusiju o knjizi dr. Rasima Hurema organizirao je i Institut za historiju u junu 1975. godine. U njoj je pored autora učestvovalo trinaest saradnika Instituta koji su oštro kritizirali Huremov rad (navođene su paušalne i neprecizne ocjene, kontradikcije, neodrživost teza, izostanak analize, ozbiljni naučni promašaji i slično). Huremu se posebno zamjeralo tendenciozno traganje za izvorima koji su potkrepljivali tezu da je križa NOP-a nedvojbeno postojala, pogrešan tretman uloge KPJ i njenog značaja u podizanju ustanka, „nepreciznost i dvosmislenost“ koji su nametali zaključak da NOP nije bio pod vodstvom KPJ. Učesnici diskusije su Huremu spočitili da je datoj problematici pristupio metodološki i didaktički neispravno, oslanjanjem na neproverene izvore iz kojih je, naglasio je Drago Borovčanin, proistekao Huremov zaključak da je ključni zadatak komunista nakon savetovanja u Ivančićima (7-8. 1. 1942) bio „da se politički ovlada ustaničkom masom, koje je pod partizanskom komandom, u suštini četnička i kolebljiva“. Također, učesnici su izrazili svoje neslaganje s Huremovom konstatacijom da je rukovodstvo NOP uglavnom

Ponovno su reagirali oni, historičari i sudionici, koji su se smatrali najpozvaniji da brane zvaničnu verziju *slavne revolucije*. Međutim, iako su i Mandžić i Hurem nastojali ratna dešavanja sagledati iz drugog ugla otvarajući i akcentirajući značajno potisnuta i tabuizirana pitanja, Mandžić je imao ozbiljne zamjerke na Huremov rad. Smatrao je da je Hurem selektivno pristupio ovoj problematici čime su neka vrlo važna, ključna pitanja „netačno ili nikako“ obrađena u ovoj knjizi. Huremovo istraživanje navedene teme, insistirao je Mandžić, trebalo se koncentrirati na pitanje krize u rukovodstvu Pokrajinskog štaba, organiziranje i djelovanje partizansko-četničkog štaba, ulogu Rodoljuba Čolakovića i Svetozara Vukmanovića u ovim dešavanjima i slično. Pri tome, nezaobilazno pitanje koje je trebalo biti predmet detaljne analize, smatrao je Mandžić, jeste stradanje muslimanskog stanovništva u istočnoj Bosni, položaj Muslimana u partizanskim jedinicama, statusu komesara Muslimana, uloga i značaj Josipa Broza Tita u ovim dešavanjima, njegov stav da Bosanci moraju „uložiti sve snage na sprečavanju bratoubilačkog rata“ i slično.¹⁴

Žučna rasprava o dešavanjima u istočnoj Bosni tokom 1941. i 1942. godine bit će dodatno potaknuta inicijativom da se ekraniziraju *Zapisi* Rodoljuba Čolakovića.¹⁵ Pašaga Mandžić je bio zamoljen od direktora beogradskog

bilo orijentirano samo na Srbe i da je u istočnoj Bosni „većina ustanika pod snažnim utjecajem četništva koji je porastao posebno u zadnjih mjeseci 1941. godine i da je tako NOP zbog prihvatanja ustaničkih masa četničke političke orijentacije slabio“. Istaknuto je da je Hurem potpuno u krivu kada kaže da politička orijentacija ustanika nije bila presudna u odlasku u „partizane ili četnike“ nego je zavisila od toga da li su se komunisti prvi pojavili u njihovom mjestu i pozvali ih na ustanak pri čemu se „veliki broj partizana nije po svom političkom raspoloženju razlikovao od četnika“. Ahmed Hadžirović kao apsurdnu ocijenio je Huremovu tezu da je tek poslije sukoba tj. razlaza partizana i četnika otvorena mogućnost da se Muslimani i Hrvati „u većem broju počnu opredjeljivati za NOP čime je i sam ustanak prestao biti prevashodno ustanak srpskog naroda“. Nikola Babić je posebno zamjerio Huremu što je „na više mjesta u knjizi“ NOP i četnički pokret „stavio u meltene ravnopravan položaj“ kao „dva antifašistička pokreta samo sa različitim klasnim ciljevima, s različitim klasnim pozicijama“. Opširnije: *Prilozi* br. 11-12, Institut za istoriju, Sarajevo 1975-1976, 322- 413. O tome vidjeti i: Husnija Kamberović, Najnoviji pogledi na Drugi svjetski rat u Bosni i Hercegovini, u: *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine* - zbornik radova, Institut za istoriju, Sarajevo 2006, 25-31.

¹⁴ AFBiH, BM, k. 25, *Razgovor sa Pašagom Mandžićem*, 16. 4. 1973. U ovoj bilješci onoga što je Mandžić rekao povodom Huremove knjige u Institutu za istoriju u Sarajevu u aprilu 1973. godine stoji: „Vratio se sa Pete zemaljske konferencije KPJ /1940/ nezadovoljan sa odlukom odnosno stavom o pitanju Muslimana/ Diskutovao na ovoj konferenciji o radu u vojsci/. Za Muslimane je tvđeno da će se oni stopiti u Srbe i Hrvate i da oni ne mogu postati nacija. Krsti Popivodi je objašnjavao - kako on kao sekretar Oblasnog komiteta za Tuzlu ne može da se pojavljuje među muslimanskim svijetom sa ovakvim tumačenjem. To je stvaralo dilemu, odnosno komplikaciju među muslimanskim svijetom, pa se oni zapostavljaju i u stanku. Ni o tome se ne govori u knjizi. Čak i 1945. godine Musliman-komunista ne ulazi u vladu, jer zaboga, komunista ne može biti Musliman. (...) Poenta ove knjige je da pokaže i kompromituje Tita kao nosioca terora, a on je jedini spasio situaciju u istočnoj Bosni. U ovoj knjizi čini se velika nepravda prema Titu.“ Mandžić je smatrao da će ova knjiga u kojoj se govori o „našem teroru u Hercegovini“ imati i izrazite političke implikacije i potaknuti političku emigraciju da je dodatno promovira u inostranstvu.

¹⁵ Prvi tom Čolakovićevih *Zapisa* objavljen je 1946. godine i do 1954. bit će štamapane još četiri knjige koje su kao memoari s izrazitom literarnom notom uživale veliki publicitet. U narednom

Dunav-filma da kao neposredni učesnik događaja da svoje mišljenje o Čolakovićevim *Zapisima*. Ovaj ambiciozni poduhvat filmske kuće bio je tim teži ako se uzme u obzir da su masovni mediji kao produžena ruka vlast imali dvojak zadatak, da odgajaju široke narodne mase i podupiru aktuelnu vlast i postojeći politički i ideološki sistem. Mandžić je u svom pismu iznio ozbiljne zamjerke na predloženi tekst, ali i na aktuelnu percepciju o ratnim dešavanjima koju je zastupala Partija. U pismu je između ostalog rekao:

„Pored teškoća koje izaziva izuzetno kratak rok mogu da vam kažem i tvrdim da bez ovih razjašnjenja i odgovora ova TV serija o istočnoj Bosni za period 1941/42. neće dati stvarnu sliku o specifičnosti i složenosti, teškoćama i veličini revolucije za taj period pa ni gledaoci neće dobiti stvaran ni objektivan prikaz. Zato sada mogu u ovom kratkom roku da vam dam samo neke napomene i mišljenja o specifičnosti revolucije u istočnoj Bosni 1941/1942 i *krajnje je vrijeme da se ono razjasni i da otvoreno kažemo i ukažemo na velike greške napravljene u provođenju revolucije i zadataka koje je postavio CK KPJ i drug Tito pred komuniste istočne Bosne* (podvukla Dž. S. R). Bez tog pristupa nema pravilnog prikaza situacije koju očekuju, a koju očekuju sadašnje generacije. Prije svega da Vam napomenem da je Peti kongres KPJ 1948. godine dao ocjenu rukovodstva i istočnoj Bosni za taj period i to: „Da je rukovodstvo u istočnoj Bosni imalo kolebljiv i oportunistički stav prema četnicima“. Dakle, ocjena je vrlo negativna za rukovodstvo u istočnoj Bosni 1941/1942. Na Kongresu sam se složio sa tom ocjenom pa i danas smatram da je pravilna, ali, zašto smo do tada ćutali pa i danas ćutimo? Zašto to nismo raspravili odmah, pa danas bismo imali jasne i jedinstvene stavove o događajima u ustanku 1941/1942. godine u istočnoj Bosni. Razumljivo je zašto su ćutali drugovi iz rukovodstva na koje se ta ocjena odnosila i koji su bili nosioci grešaka, ali zašto su ćutali i zašto ćute oni na koje se ne može i ne odnosi ta ocjena, ali ipak ćute. I pored mog izričitog traženja iz razumljivih razloga ni u Bosni i Hercegovini nismo raspravili to pitanje 1948. godine, pa to eto ostaće sve do današnjih dana neobjašnjeno i nerazjašnjeno. (...) Zato treba i mora se sada ukazati na osnovne greške i oportunizam tog doba u istočnoj Bosni. Dalje ćutanje nema nikakvog

---

periodu doživjet će nekoliko ponovljenih izdanja. *Zapisi* su i od povijesne struke bili ocjenjeni kao „određena kategorija istorijskih izvora s velikom vrijednosti“, kao djelo s visokim stepenom dokumentarnosti, s „dragocjenim zapažanjima o geopolitičkim, društveno-ekonomskim i kulturno-prosvjetnim osobenostima pojedinih zemalja i krajeva“ kao i vrijedan „prikaz čitave plejade likova-revolucionara“. Zdravko Antonić, O *Zapisima* Rodoljuba Čolakovića kao istorijskom izvoru, *Prilozi* br. 18, Institut za istoriju, Sarajevo 1981, 305-311.

opravdanja i biće štetnije. Zbog toga želim da Vam ukažem na osnovu grešku u istočnoj Bosni, koju su napravili drugovi vraćajući se sa savjetovanja u Stolicama i pogrešno provedoše liniju tog savjetovanja u istočnoj Bosni. Da su bar ti drugovi koji su prešli Drinu, prije nego što išta uradiše potražiše Pokrajinski komitet, jer se u to doba u Bosni i Hercegovini već dva mjeseca ratuje i već tada imali smo veliko iskustvo i poznavali situaciju. Ali, činjenica je, da ti drugovi nisu nikog potražili te primiše na sebe istorijsku odgovornost i formiraše četničko-partizanski štab pa time napraviše osnovnu grešku, uzrok svih pojava deformacija i sve što se desilo i dešavalo 1941. i prve polovine 1942. godine, kao što je težina situacije, dubina krize, stvaranje zabune u narodu i našim redovima, zabune u gradovima i među radničkom klasom, a time se odvojismo od većine naroda istočne Bosne. Te i mnoge druge štete proizašle su iz tog zajedničkog štaba sa četnicima. A četnici, u tom zajedničkom štabu, Dražini oficiri i ko zna sve čiji agenti svršiše svoj posao. (...) Pored svega što se desilo i dešavalo sa takvom suradnjom sa četnicima i ogromne štete i stvorene vrlo teške situacije u istočnoj Bosni, drugovi na Ozrenu 14. januara 1942. stvoriše sa Račićem sporazum o čišćenju muslimanskih i hrvatskih sela od Ozrena, Tuzle i Živinica. (...) Tada na čelo tog udarnog bataljona dolazi četnik sa kokardom za komandanata tog bataljona Jovo Stojnić i kroz nekoliko dana sa dijelom tog bataljona vrši puč četnički protiv udarne čete koja je bila tek u formiranju. U Gornjoj Brijesnici 2. februara 1942. godine i to je bio početak kraja ozrenskog partizanskog odreda. (...) Ove teške greške drugova u istočnoj Bosni sa stvaranjem četničko-partizanskog štaba dovele su ustanak u istočnoj Bosni u tešku krizu i da ta kriza nije završena katastrofalno pa i tragično zahvaljujući samo drugu Titu koji je to spriječio u zadnji čas svojim dolaskom u istočnu Bosnu sa Prvom proleterskom brigadom. (...) Vraćamo se sa Savjetovanja u Čevljanovićima svako u svoje odrede nošeni sa puno oduševljenja i poleta na izvršenje zadataka kojima nas je drug Tito zadužio, ulio nam još veću vjeru u našu pobjedu i u savladavanje ovih velikih teškoća. Oduševio nas je svojim riječima da se još sa većim zalaganjem i borbom odupremo izdaji četnika, drugoj njemačkoj ofanzivi koja je već započela i da sačuvamo sve što se može i mora sačuvati, živu silu, borcu, narod. Na izvršenju tih zadataka učinjeni su nadljudski naponi, proliveno je mnogo krvi, date velike žrtve, dok smo ponovo stekli povjerenje naroda, razbili četnike, razbuktali ustanak u istočnoj Bosni i pobijedili. Na kraju ovih mojih napomena i mišljenja želim da Vam druže direktore

ponovno napomenem da TV serije koje tretiraju istočnu Bosnu za period 1941. i prva polovina 1942. neće i ne može dati pravu sliku zbivanja u tom vremenu, teškoće pa prema tome i veličinu revolucije ne bude li se imalo u vidu ono što sam naprijed izložio, one moje napomene i mišljenje. I krajnje je vrijeme da kažemo narodu golu istinu o zbivanjima u tim velikim, ali teškim i slavnim danima u istočnoj Bosni 1941/1942. godine.¹⁶

Ovakvi Mandžićevi stavovi o aktivnosti pojedinih *drugova* shvaćeni su kao kritika srpskih kadrova u rukovostvu NOP-a, kao rezultat njegovog ličnog animoziteta prema njima iz čega se izvodio zaključak da je Mandžić *nastupao sa pozicija muslimanskog nacionalizma*.¹⁷

O tome se posebno diskutiralo na proširenoj sjednici Sekretarijata CK SKBiH koja je održana 26. juna 1973. godine. Na ovaj sastanak pored Pašage Mandžića bili su pozvani i oni koji su sloveli kao organizatori i rukovodioci ustanka u istočnoj Bosni: Rato Dugonjić, Uglješa Danilović, Cvijetin Mijatović, Todor Vujasinović, Avdo Humo, Edhem Čamo i Grujo Novaković. Mandžić je i na ovoj sjednici insistirao na „otvorenoj raspravi o revoluciji“ tj. sagledavanju stvarnih posljedica saradnje četnika i partizana koja je dovela do masovnih zločina nad Bošnjacima u istočnoj Bosni. Kao odgovorne za formiranje zajedničkog partizansko-četničkog štaba, provođenje samovolje i zanemarivanje Pokrajinskog komiteta Mandžić je imenovao Rodoljuba Čolakovića i Svetozara Vukmanovića. Pitanje oportunističkog držanja prema četnicima i posljedica pogubne saradnje, istakao je Mandžić, postavljao je još 1948, 1950. i 1954. godine konstatirajući da su sami četnici razvrgnuli saradnju u trenutku kada im ona više nije bila potrebna i da to nisu učinili partizani „razotkrivši zločinačku četničku politiku“, kako se to predstavljalo. Čolaković je na ovoj sjednici pokušao opovrgnuti Mandžićevu

16 AFBiH, BM, k. 25, *Pismo Pašage Mandžića Dunav-filmu (prijepis)*, Sarajevo, 17. 5. 1973. U zaostavštini Branka Mikulića nalazi se i komentar Muhameda Filipovića na scenarij *Zapisa*. Filipović također ističe da su Čolakovićeve *Zapisi*, na kojima se bazira serija, produkt ličnog mišljenja tj. svjedočanstvo subjektivne prirode i prema tome nisu historijski dokument tj. izvor prvog reda. Serija koja ima prvorazredno političko i vaspitno značenje, smatrao je Filipović, ne može se zasnivati samo na viđenju Čolakovića zanemarujući naučna saznanja o ovim historijskim zbivanjima. AFBiH, BM, k. 25, *Muhamed Filipović - Mišljenje povodom scenarija „Zapisi“*.

17 Ističući pogubnost ovakve jednostrane ocjene i dekontekstualizaciju izrečenog historičar Tomislav Išek sumira da je Mandžić vodio svojevrsnu borbu za istinu pri čemu je insistirao da se konačno otklone „tamne mrlje“ bosanske ratne povijesti. Životno iskustvo Mandžića nije korespondiralo sa pojedinim sjećanjima i zvaničnom naučnom predstavom o Drugom svjetskom ratu. U toj borbi za istinu o dešavanjima u istočnoj Bosni i razotkrivanje pogrešaka određenih partijskih kadrova pri čemu su najviše stradali Bošnjaci, Mandžić je vodio „bitke ne samo sa svojim suborcima (Todorom Vujasinovićem Tošom, Svetozarem Vukmanovićem Tempom, Rodoljubom Čolakovićem, Cvijetinom Mijatovićem) već i historičarom Rasimom Huremom. Takva borba koja nije bila isključivo usmjerena prema pojedincima, prema mišljenju Išketa, bila je principijelna borba protiv monopola „partijske istine“. Tomislav Išek, *Slučaj Pašage Mandžića: paradigma težine traganja za povijesnom istinom, u: 60 godina od završetka Drugog svjetskog rata - kako se sjećati 1945. godine - zbornik radova*, Institut za istoriju, Sarajevo 2006, 195-205.

tvrdnju da su srpski komunisti bili ravnodušni prema stradanju Bošnjaka i Hrvata tokom rata smatrajući to „neosnovanom optužbom s nacionalističkom pozadinom“. Osuda Mandžića bila je jednoglasna. U diskusiji je naglašeno da Mandžić ima „stalnu intenciju“ da ukazuje da su „srpski kadrovi u najmanju ruku kumovali uništenju Muslimana“ (Hamdija Pozderac), i da je riječ o osobi koja je „opterećena da su greške u istočnoj Bosni rezultat nepravilnog stava Partije po pitanju Muslimana“ (Uglješa Danilović).¹⁸

Vrlo oštro kritizirajući Mandžića na ovoj sjednici istupio je Branko Mikulić. Preispitivanje dešavanja u istočnoj Bosni tj. zvanične verzije događaja na čemu je insistirao Mandžić, Mikulić nije smatrao ni poželjnim ni izvodljivim u aktuelnom političkom trenutku. Ovu inicijativu za revizijom ratne prošlosti Mikulić je smatrao rezultatom trenutne situacije i posljedicom naknadnog tumačenja, pri čemu su se događaji dekontekstualizirali, vadili i ocjenjivali van teških, ratnih uslova. Pomenuo je da je povodom inicijative *Dunav-filma* razgovarao s Rodoljubom Čolakovićem i planiranom serijalu. Smatrao je da Čolakovićeve *Zapisi* itekako mogu doprinijeti dokumentarnom programu koji je bio namijenjen mlađim generacijama. U skladu sa propagandnom ulogom medija koji su ovakvim sadržajima vršili svoj *partijski zadatak* kreiranja javnog mnijenja Mikulić je rekao:

„Moramo znati da nam na omladinu neće odgojno djelovati ako kažemo da smo grijehili zato što smo u provođenju politike širokog fronta oslobodilačke borbe pokušali ostvariti saradnju, pored ostalog, i sa četnicima u prvim danima ustanka, jer smo se borili za srpske seljačke mase, koje su tada bile pod utjecajem pojedinih ličnosti. U drugom kraju bila je borba za muslimanske mase, zatim za hrvatske, zavisno od toga gdje je koje stanovništvo nastanjeno u Bosni i Hercegovini. Pogotovo to neće odgojno djelovati ako ne kažemo zašto smo tako uporno otvarali front oslobodilačke borbe, zašto smo išli na takvu njegovu širinu, a to taj mlad čovjek treba shvatiti. Govoreći o tome jednostrano on može doći do veoma krivih zaključaka. I zato me iznenadilo zašto su na ovakav način 28 godina poslije revolucije i 30 godina poslije tih događaja, ova pitanja pokrenuta“.¹⁹

Mandžićevo istupanje, upozoravao je Mikulić, otvaralo je „suptilna politička pitanja“ koja su se mogla prenijeti „na krivo mjesto, što daje mogućnost za različite političke špekulacije o nama i našim kadrovima“. Njegove ocjene dešavanja u istočnoj Bosni 1941. godine valorizirao je kao „paušalne“ i

18 Filandra ističe da je Mandžićevo insistiranje, i na ovoj sjednici, da se utvrdi istina o položaju i sudbini tj. stradanju Bošnjaka u istočnoj Bosni 1941-1942. godine i odgovornost pojedinaca u najužem rukovodstvu za to, iskorišteno za klasifikaciju tj. etiketiranje Mandžića kao nacionaliste „kome smetaju Srbi komunisti“. Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, 242-246.

19 AFBiH, BM, k. 19, *Diskusija na proširenoj sjednici Sekretarijata CK SKBiH*, 26. 6. 1973.

Jedan unutarpartijski spor početkom 1970-ih godina. Slučaj Pašage Mandžića i Tuzlanske grupe

„neodgovorne“.²⁰ Smatrao je da je Mandžić u krivu kada kaže da je „saradnja sa četnicima i kriza ustanka u sjeveroistočnoj Bosni“ bila „podvala klasnog neprijatelja na koju su nasjeli drug Čolaković i još izvjestan broj drugova, srpskih kadrova“.²¹ Cilj ovakvog Mandžićevog istupanja bila je diskreditacija istaknutih političkih i partijskih drugova, a sve sa svrhom lične afirmacije, jačanja njegovog javnog ugleda i značaja, istakao je Mikulić. Zaključio je da je „drug Pašaga i na nacionalnom pitanju nečist, ili to pokušava koristiti za ostvarivanje svojih liderskih pretenzija“. Tokom svog izlaganja Mikulić je, očito biranim riječima, nastojao moralno diskreditirati Mandžića navodeći detalje aktualnih „ružnih prepričavanja u CK“ o njegovom ponašanju, „ličnim slabostima“ i „ličnim greškama“, posebno odnosu i ophođenju prema saradnicima i kolegama i slično.²²

Insistirao je da se u zapisniku navede da je Mandžić sastanak i diskusiju „prihvatio i shvatio kao zvanično upozorenje i kritiku, zbog svojih istupa“. Predložio je da Mandžić napiše „kontra pismo“ *Dunav-filmu* u kojem je trebao istaći da u svojim ocjenama „nije imao pravo“.²³ Ako on to ne uradi, insistirao je Mikulić, to je trebao učiniti Sekretarijat CK uz konstataciju da je o ovom pitanju vođena rasprava tokom koje su Mandžićeve tvrdnje opovrgnute i da je „drug Pašaga sve povukao na sastanku“. Mikulić je istakao da je namjera ove sjednice Sekretarijata CK da se razriješi „ono sporno među nama“, ali se obratio lično Mandžiću oštro osuđujući njegove istupe:

„Ovo je politička akcija, družu Pašaga, i želim to još jedanput da ti kažem, ako bismo o njoj u cijelosti obavijestili CK, budi uvjeren da to ne bi prošlo bez konsekvenci, a mi možemo ovdje, na sjednici Sekretarijata da se dogovorimo šta ćemo učiniti. Ali preko političkih akcija ovakve vrste ne možemo prelaziti.“²⁴

20 *Isto*.

21 Međutim, Mikulić je očito bio svjestan velikih grešaka 1941. godine od strane partizanskog rukovodstva. Zbog toga se nastojao ograditi tvrdeći da je „normalno činiti greške“ i „da se one i danas čine“, ali da sadašnjost interesira „žito, a ne pljeva“ i da se ne može govoriti o događajima i greškama učinjenim prije trideset godina istrgnuto iz konteksta historijskih uslova u kojima su „one morale biti napravljene“. *Isto*.

22 Mikulić je naveo da CK prima anonimna, ali i potpisana pisma koja govore o neprincipijelnom ponašanju i izrazitoj samovolji Pašage Mandžića. *Isto*.

23 Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), fond: Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske (dalje: CK SKH), 1220, dok-1369 24/3, *Informacija o antisocijalističkom i antisamoupravnom neprijateljskom djelovanju grupe u Tuzli*, Sarajevo, februar 1975. Mandžić je, kako se navodi u ovoj Informaciji iz februara 1975. godine, napisao novo pismo *Dunav-filmu* u kojem je porekao ranije tvrdnje, ali nam njegov sadržaj nažalost nije bio dostupan.

24 Bila je to „politička akcija“ kojom je Pašaga Mandžić, naglasio je Mikulić, želio da diskreditira pojedince i istovremeno „afirmira svoju ličnost kao jedino nepogrešivu i tako raščisti teren za ličnu vladavinu u određenom kraju“. AFBiH, BM, k. 19, *Diskusija na proširenoj sjednici Sekretarijata CK SKBiH*, 26. 6. 1973.

Informacija o stavovima i postupcima Pašage Mandžića sa pomenutog sastanka Sekretarijata CK SKBiH razmatrana je i usvojena na 55. sjednici Centralnog komiteta SKBiH 12. jula 1973. godine. Kao strogo interni partijski dokument ova *Informacija o raspravi na proširenoj sjednici Sekretarijata CK o nekim postupcima Pašage Mandžića* dostavljena je članovima, sekretarijatima i predsjednicima opštinskih konferencija. U ovom dokumentu se navodi da je Sekretarijat CK diskutirao o Pašagi Mandžiću, tačnije njegovim stavovima koje je iznio u pismu upućenom *Dunav-filmu* i tokom nedavnog istupanja u selu Panjik na Ozrenu povodom proslave godišnjice početka ustanka 1941. godine u tom kraju. U Informaciji se kaže da Mandžić uporno nastoji promijeniti sliku o događajima i razvoju ustanka u istočnoj Bosni krajem 1941. i prvoj polovini 1942. i pri tome iznosi teške optužbe rukovodilaca ustanka koji su, u svojim sjećanjima, prikrili velike greške u godini krize ustanka.²⁵ Na kraju ovog internog dokumenta navodi se da su razgovori s Mandžićem rezultirali njegovom samokritikom, tj. spoznajom o učinjenim greškama i težini riječi koje je uputio saborcima.²⁶ Međutim, navodi se i to da je Mandžić ozbiljno upozoren da obavljenu raspravu treba shvatiti kao zvaničnu kritiku njegovog djelovanja i stavova i da treba da korigira svoje ponašanje „ako ne želi da dođe u ozbiljan sukob sa Partijom“!²⁷

Informacije opštinskih konferencija o razgovorima povodom „slučaja Mandžić“ i dostavljenom dokumentu izvještavale su o jednoglasnoj osudi Mandžića od partijskog članstva i prihvatanju i podršci zaključcima Sekretarijata CK po ovom pitanju.²⁸

„Slučaj Mandžić“ postepeno dobiva novu dimenziju. Mandžićeva aktivnost razmatrana je u kontekstu djelovanja tzv. liberala tj. disidentskog djelovanja Avde

25 Navodi se da je tokom dvosatnog sastanka Mandžić „insinujacijama, klevetama, pa i direktnim dovođenjem u pitanje moralnog i političkog integriteta“ za teškoće razvoja ustanka optužio pojedince. Na drugoj strani, u Informaciji stoji da se tokom diskusije iznijela „jednoglasna ocjena“ da „motiv druga Mandžića nije stvarno utvrđivanje istorijske istine - nego diskreditovanje jednog broja drugova rukovodilaca revolucije u neobuzdanoj liderskoj ambiciji isticanja svoje ličnosti i pokušaj monopolizacije meritornog ocjenjivanja događaja i ljudi“. ABiH, CK, k. 52, 1973, *Informacija o raspravi na proširenoj sjednici Sekretarijata CK o nekim postupcima druga Pašage Mandžića*, 26. 6. 1973.

26 „Izvinio se lično onima na koje se to odnosilo i izjavio je da će učiniti sve da odnose normalizuje i otkloni posljedice koje su već nastale njegovim postupcima. Na to mu je nekoliko drugova već skrenulo pažnju da je slična obećanja davao već nekoliko puta nakon rasprava o njegovim greškama u Tuzli, a da ipak ponavlja greške i da o svom ponašanju ozbiljno treba razmisliti ako ne želi da s razide sa SK sa čijom politikom već nekoliko puta dolazi u ozbiljan sukob. (...) Sekretarijat je također utvrdio da Mandžić pokušavajući kroz svoje izjave da osumnjiči istaknute komuniste srpske nacionalnosti, pokazao ili da nije raščistio sa nacionalizmom ili da svoju tobožnju brigu za Muslimane želi da iskoristi za liderske manipulacije.“ *Isto*.

27 Navodi se da je Sekretarijat donio zaključak da su „neprihvatljive i nedopustive subjektivističke interpretacije i kvalifikacije događaja, a i ljudi iz NOB-a i da ih u buduće treba onemogućavati“ i da „treba više pažnje posvetiti proučavanju NOR-a čime će se spriječiti manipulacije koje su ovaj put pokušane“. *Isto*.

28 ABiH, CK, k. 9, 1973, *Informacija sa zajedničke sjednice Sekretarijata i predsjedništva Opštinskog komiteta Donji Vakuf*, 24. 9. 1973.

Hume, Hajre Kapetanovića, Osmana Karabegovića i Čede Kapora. O tome se vodio razgovor na sjednici Predsjedništva Centralnog komiteta SKBiH 10. jula 1974. godine na kojoj se konstatiralo da se Mandžić „ponovo aktivirao u Tuzli“. Međutim, za konačan partijski raskid sa Pašagom Mandžićem, navedeno je, još nije bilo dovoljno argumenata. Razgovori su trebali biti nastavljeni.²⁹

Istovremeno, Služba državne bezbjednosti je provodila istražni postupak protiv Pašage Mandžića i još nekoliko osoba koje su tretirane kao njegovi istomišljenici i bliski saradnici. Konačan izvještaj istrage o prirodi „neprijateljske grupe u Tuzli“ predstavio je Mato Andrić, republički ministar unutrašnjih poslova, na 43. sjednici Izvršnog komiteta CK SKBiH 14. februara 1975. godine. Andrić je referirao da se radi o organiziranoj grupi „nezadovoljnika, informbirovaca, rankovićevaca, nacionalista, razvlaštene tehnobirokratije“. Njihovo djelovanje ocijenjeno je kao „zavjerenističko, antikomunističko, prostaljinističko, velikomuslimansko, birokratsko-unitarističko“ s ciljem sticanja određenih povlaštenih pozicija ili zadržavanja postojećih privilegija. U ovoj informaciji Službe državne bezbjednosti se navodi da Mandžić „već duže vrijeme pravi greške u svom ponašanju“ i da ga je rukovodstvo Tuzle i CK SKBiH već upozoravalo da je njegovo djelovanje „u koliziji s politikom SK“. Istaknuto je da je u proteklom periodu pokazao vrlo „bahato ponašanje“, „odbojnost na svaku i dobronamjernu kritiku, isključivost, tvrdoglavost, osionost u radu i ponašanju, ambicije za vlašću“, „liderski i neprincipijelno se miješao u vođenje kadrovske i ukupne politike u opštini“, „djelovao izvan republičkih struktura, podcjenjivao mlađe kadrove, dolazio u sukob s njima“, „tražio povlašten položaj za sebe, apriorističko pravo da se politika u opštini Tuzla pa i u regiji, usmjerava prema njegovim željama i hirovima“.³⁰ Pod dojmom ovakvo intoniranog Izvještaja Izvršni komitet CK SKBiH je konstatirao da je Mandžićevo „destruktivno uplitanje u probleme privrede“ potvrda njegovog „direktnog opozicionarstva prema socijalističkom samoupravljanju“. Predloženo je da se Pašaga Mandžić i ostali članovi „dogmatsko-birokratske i nacionalističke grupe“ isključe iz SK i smjene sa trenutnih pozicija.³¹

29 Branko Mikulić je na ovoj sjednici između ostalog rekao: „Poznato je da smo u prošlom periodu vodili otvoren dijalog i ušli u konfrontaciju i diferencijaciju sa idejno-političkim stanovištima jednog broja nekada viđenijih ljudi i funkcionera u Bosni i Hercegovini: Stijačić, Hamović, Karabegović, Č. Kapor, P. Mandžić, A. Humo, H. Kapetanović i još neki, a i sa dosta drugih široj javnosti manje poznatih ljudi, funkcionera u Republici, opštinama i radnim organizacijama i taj spisak je dosta velik. Neki od njih ne miruju ni danas.“ Na drugoj strani „povećanje ukupne aktivnosti SK i uvrščivanje jedinstva“ naznačio je kao „suštinski i trajni zadatak“. AFBiH, BM, k. 14, *Izlaganje na sjednici Predsjedništva CK SKBiH*, 10. 6. 1974. Mikulić je u septembru 1974. godine s Dušanom Dragosavcem, tada članom Izvršnog komiteta CK SK Hrvatske, detaljno razgovarao o stanju u Partiji, odnosu prema tzv. starijim kadrovima kao i onima koji su bili ocijenjeni kao kadrovi koji su iz različitih razloga došli u sukob sa SK. Jedan od njih bio je i Pašaga Mandžić s kojim je SK BiH već „razgraničio“, naglasio je Mikulić, ali on je i dalje vrlo aktivan. AFBiH, BM, k. 14, *Bilješka: Iz razgovora sa Dragosavcem*.

30 HDA, CK SKH, 1220, dok. 1369 24/3, *Informacija o antisocijalističkom i antisamoupravnom neprijateljskom djelovanju grupe u Tuzli*, Sarajevo, februar 1975.

31 *Isto*.

Na sjednici se raspravljalo i o suradnji Pašage Mandžića i aktuelnog opštinskog rukovodstva kao i rukovodstva Rudnika Kreka-Banovići i koksnim rudnicima koji su omogućavali Mandžiću privilegovani položaj. „Liderstvo i lična vlast nije karakteristika samo Pašage Mandžića već i nekih mlađih kadrova“ - konstatirano je na sjednici. Stoga, usvojen je zaključak da se provede smjena rukovodstva u Tuzli („tražiti ostavke Miloša, Šefketa i ostalih“), tj. njegova značajna rekonstrukcija, ali „tiho, mirno“, bez „javnih sukoba i afera“, kao „interna partijska stvar“.³²

Izvjestaj SDB i ovakva ocjena *Tuzlanske grupe* i Pašage Mandžića izazvali su veliko interesovanje. Branko Mikulić je ubrzo nakon sjednice pismeno obavijestio Josipa Broza Tita o proteklim dešavanjima i o „grupi muslimanskih nacionalista“ o kojoj je bilo riječi i protiv koje se najavio krivični postupak.³³ O tome su vođeni razgovori u užim i širim krugovima, unutra republičkog rukovodstva, ali i na sastancima s kadrovima koji su se trenutno nalazili na funkcijama u Federaciji. Ocjena je bila jedinstvena da se radi o informbirovskoj grupi, opozicionoj grupi koja se oslanjala na velike sile (Boško Šiljegović), o ruskoj agenturi (Džemal Bijedić), snagama koje su se pretvorile u opoziciju SK (Rato Dugonjić) i na koju se oslanjaju velike sile u narušavanju integriteta Jugoslavije i ravnopravnosti naroda (Cvijetin Mijatović).³⁴

Na 19. sjednici Predsjedništva CK SKBiH 24. februara 1975. godine detaljno se razmatrala *Informacije o antisocijalističkom i antisamoppravnom neprijateljskom djelovanju grupe u Tuzli* Izvršnog komiteta Predsjedništva CK SKBiH. Poslije diskusije, usvojen je zaključak da se Informacija dostavi na dalju raspravu međuopštinskim konferencijama SK. Pri tome zaduženi su pojedini članovi Predsjedništva SK BiH koji su trebali prisustvovati konferencijama, predstaviti i *pravilno* objasniti Informaciju i suštinu djelovanja *Tuzlanske grupe*.³⁵

32 AFBiH, BM, k. 11, *Proširena sjednica IK CK SKBiH (situacija u Tuzli)*, 14. 2. 1975.

33 Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, 250. U Mikulićevoj bilješci sa ove sjednice navodi se da se treba sačiniti informacija o „grupi koja je djelovala sa antisocijalističkih i anitsamoupravnih pozicija“ i to detaljna za Izvršni komitet CK SKJ i kraća za Josipa Broza Tita koje morala biti upućena hitno i to po specijalnom kuriru. Također, podcrtano je da se „ne preuzimaju zakonske mjere prema Pašagi“. AFBiH, BM, k. 11, *Proširena sjednica IK CK SKBiH (situacija u Tuzli)*, 14. 2. 1975.

34 AFBiH, BM, k. 14, *Sastanak sa članovima CK SKJ iz BiH*, Beograd, 24. 2. 1975. U ovoj bilješci se navodi da je istog dana pritvoreno šest članova *Tuzlanske grupe* („Budžoni, Burek, Čokića 2, Hadžićka, Delibegović“) koja je imala kontakte sa oko 130 ljudi

35 ABiH, CK, k. 1, 1975, *Zapisnik sa 19. sjednice Predsjedništva CK SRBiH*, 24. 2. 1975. S tim zadatkom predsjednik Centralnog komiteta SK BiH Mikulić je govorio na sjednici Međuopštinske konferencije Sarajevo koncem februara informirajući prisutne o „staljinističko-informbirovskoj grupi“ koja se, tokom četverogodišnjeg perioda koliko je bila predmet posebne pažnje, transformirala iz opozicije politici SK u Tuzli u opoziciju politici SKJ u cjelini. Smatrao je da se u ovom slučaju ne radi samo o „nerazumijevanju“, ne o frakciji već organiziranoj grupi koja „suraduje i prima direktive iz inostranstva, sa Istoka“ s ciljem rušenja Jugoslavije. Iako je istakao da se grupa „oslanja na nacionalizam“ Mikulić je nastojao umanjiti značaj činjenici da je grupa bila jednonacionalna. „Napadi na druga Tita, Kardelja i druge kadrove“ proizilazili su, ne iz nacionalne, nego idejne srodnosti članova naglasio je ovom prilikom Mikulić. AFBiH, BM, k. 14, *Sastanak aktivna MOK Sarajevo*, 26. 2. 1975.

Informacija je partijskom članstvu dostavljena kao dokument koji je trebao „komunistima izoštriti sluh, politički refleks i budnost“ i to kao dio široke idejno-političke akcije „zadavanja udarca svim antisamoupravnim snagama nakon 21. sjednice i Pisma Josipa Broza Tita i Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ“. Sa ovih sastanaka upućivani su izvještaji Centralnom komitetu SK BiH o razgovorima o, još uvijek, strogo povjerljivoj *Informaciji*. U njima se ističe da članstvo „jednodušno prihvaća i podržava ocjene i stavove“ Izvršnog komiteta Predsjedništva CK SKBiH. Navodi se da su učesnici rasprava zahtijevali najoštrije sankcije i isključenje iz SK onih koji su, naglašeno je, „zaplivali u vode neprijateljske rabote bez obzira na zasluge iz prošlosti“.³⁶

Istovremeno, provedena su policijska hapšenja. Sedam članova tzv. *Tuzlanske grupe* uhapšeno je i pritvoreno. Mandžić je bio pošteđen hapšenja, ali je nastavljen istražni postupak. Na sjednici OK SK Tuzla 25. februara 1975. usvojen je prijedlog da se isključi iz Partije. Konačnu odluku o njegovom isključenju zbog *antisocijalističkog djelovanja* donio je Gradski komitet SK Sarajevo 1. marta 1975. godine.³⁷ Pitanje pokretanja krivičnog procesa bilo je još otvoreno.³⁸ Konačno, u prostorijama Službe državne bezbjednosti općine Centar RSUP-a SR BiH 17. aprila 1975. godine Mandžić je potpisao izjavu u kojoj se odrekao izrečenih stavova, tj. „zabluda, nebudnosti i grešaka“ i izrazio „iskrenu samokritiku“, te ogradio od djelovanja Teufika Selimovića, Halida Čokića i Saliha Bureka.³⁹

Optužnica protiv *Tuzlanske grupe* podignuta je tek koncem aprila 1975. i dostavljena Okružnom sudu u Tuzli. Sud je 2. jula donio presudu kojom su optuženi označeni kao „organizovana neprijateljska grupa koja je djelovala sa dogmatsko birokratskih, informbirovsko-staljinističkih i nacionalističkih pozicija“ i izrečene su im duge zatvorske kazne.⁴⁰ Teufik Selimović Buđoni (penzioner iz Beograda,

36 U izvještajima se razaznaje i druga dimenzija „slučaja Tuzlanske grupe“ i ukazuje na mogućnost da se slučaj protumači kao *obračun* s muslimanskim narodom. Na drugoj strani, „laži i izvrnute činjenice“ koje je iznosila grupa, konstatira se, ozbiljno su narušavali postignuto „bratstvo i jedinstvo“. ABiH, CK, k. 3, 1975, *Zapisnik sa hitno sazvane, vanredne po redu Desete sjednice opštinskog komiteta SK Ugljevik* održane 27. 2. 1975. i ABiH, CK, k. 3, 1975, *Informacija o vođenoj raspravi na sjednici Opštinskog komiteta SKBiH Ugljevik u vezi sa upoznavanjem sa Informacijom o antisocijalističkom i antisamoupravnom neprijateljskom djelovanju grupe u Tuzli*, 3. 3. 1975.

37 Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, 250-251.

38 Prilikom referiranja o bezbjedonosnoj situaciji u Jugoslaviji na sjednici Predsjedništva SFRJ 18. 3. 1975. godine savezni ministar unutrašnjih poslova Franjo Herljević govorio je o provedenoj akciji „Sadejstvo“. Naveo je da je tokom ove akcije u Bosni i Hercegovini, tačnije u Tuzli, uhapšeno sedam lica dok je „70-tak bivših ibeovaca, birokratsko-etatističkih elementa i muslimanskih nacionalista“ i dalje pod prismotrom. Herljević je istakao da se među njima nalazi i Pašaga Mandžić za kojeg, naglasio je, još ostaje da se razmotri koliko će biti „politički oportuno da se krivično goni zbog ugleda koji uživa“. Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića 2. Politička represija u Srbiji 1953-1985*, Službeni glasnik/Institut za savremenu istoriju, Beograd 2011, 392. (dalje: S. Cvetković, *Između srpa i čekića 2*).

39 Na kraju ove izjave date pod nedvojbeno snažnim višemjesečnim pritiskom Mandžić je naveo da ostaje i dalje vjeran Josipu Brozu Titu i Partiji. Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, 247-248.

40 Rajko Danilović u svojoj ocjeni „policijsko-sudskog progona“ i procesa protiv *Tuzlanske grupe* ističe da se njihova inkriminisana djelatnost „svodila na priče po kafanama i sjelima“. Bila je

nekada pomoćnik generalnog direktora Zajednice JPTT, brat Meše Selimovića) kao ideolog i vođa grupe po članu 118. Kaznenog zakona zbog neprijateljske propagande osuđen je na 9 godina zatvora. Salih Burek (bivši direktor Instituta za Rudarsko-tehnološka ispitivanja u Tuzli i univerzitetski profesor) osuđen je na 7 godina.⁴¹ Inženjer šumarstva Halid Čokić (bivši direktor ŠIP Tuzla, nekadašnji zamjenik predsjednika Tuzlanskog sreza) osuđen je na 4 godine robije, Ahmet Delibegović (penzioner iz Tuzle) na 3 godine, Fadil Čokić (pravnik, penzioner iz Tuzle) na 2 godine, Seniha Hodžić (nastavnica osnovne škole iz Tuzle) na 2 godine i Dušan Glamočanin (penzioner iz Beograda, bivši direktor sektora za opštenarodnu odbranu Zajednice JPTT) na osamnaest mjeseci zatvora.⁴²

Nedugo zatim, na Trećoj internoj klinici u Sarajevu Pašaga Mandžić Murat iznenada je umro 27. juna 1975. godine.

Zaključak

Razlaz republičkog rukovodstva s Pašagom Mandžićem Muratom, moguće je promatrati u kontekstu *samokritike* nakon 21. sjednice Predsjedništva SKJ 1971. godine, unutarpartijskih sukoba i smjene značajnog broja istaknutih kadrova. „Slučaj Pašage Mandžića“ može se povezati s nastojanjem bosanskohercegovačkog rukovodstva da prikaže *liberale* poput Avde Hume, Osmana Karabegovića i Hajre

---

to skupina uglednika koji se međusobno nisu ni poznavali. Iako Pašaga Mandžić nije procesuiran, Danilović zaključuje da je suština ovog procesa „obračun jakih lokalnih lidera“ i to Franje Herljevića i Cvijetina Mijatovića sa Mandžićem. Rajko Danilović, *Upotreba neprijatelja. Politička suđenja u Jugoslaviji 1945- 1991*, Zavod za udžbenike, Beograd 2010, 337-338.

41 Pored Pašage Mandžića, Teufik Selimović Buđoni i Salih Burek isticani su kao ključne ličnosti pomenute grupe. Burek je bio doktor ekonomije, profesor političke ekonomije i ekonomike rudarstva, upravitelj Rudnika Lukavac u Tuzli, direktor Rudnika mrkog uglja Tito Banovići, član Ekonomskog vijeća Republičke skupštine i direktor Instituta za rudarska i hemijsko-tehnološka istraživanja u Tuzli. Kadrija Hodžić ističe da je „ključna meta za politički odstrijel“ zbog koje je i organiziran ovaj „montirani politički proces“ bio upravo Salih Burek. Razlog tome bila je njegova značajno različita koncepcija ekonomskog razvoja od one koju je imalo i na kojoj je insistiralo savezno rukovodstvo. Isključenje iz Partije 1972. godine, a potom i suđenje 1975. godine reakcije su lokalnih i regionalnih vlasti („tadašnje tuzlanske političke vrhuške“) na Burekovu oštru kritiku aktuelnog ekonomskog stanja, privrednog razvoja i ekološkog devastiranja Tuzle. Na „sinhroniziranu“ kritiku Pašage Mandžića i Saliha Bureka reagirala je partijska nomenklatura njihovim potpunim apstrahiranjem, zaključuje Hodžić, iako obojica nisu bili „protivnici socijalističkog samoupravljanja nego, naprotiv, njegovi posvećeni pregalnici“. Kadrija Hodžić, *Politička stradanja profesora Saliha Bureka 70-tih godina 20. stoljeća, Historijski pogledi*, God. I, br. 1, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, Tuzla 2018, 242-259. U konačnoj odluci Vrhovnog suda u Sarajevu Salih Burek bit će osuđen na šest godina zatvora zbog „neprijateljske propagande“. U presudi se ističe da je Burek u svom stanu u Tuzli i stanu Pašage Mandžića u Sarajevu kritizirao samoupravljanje kao neefikasan društveni poredak i govorio o korupciji najviših državnih organa pominjući pri tome Franju Herljevića, sekretara SSUP-a. Navodi se da je tokom tih razgovora isticao zapostavljenost pa i ugroženost Muslimana u Jugoslaviji potkrepljujući to primjerom neopravdanog političkog stradanja Avde Hume, Osmana Karabegovića i Hajre Kapetanovića. S. Cvetković, *Između srpa i čekića* 2, 393.

42 „Osudena neprijateljska grupa u Tuzli“, *Oslobođenje*, Sarajevo, 4. 7. 1975, 3.

Kapetanovića i tako pokaže jugoslavenskoj javnosti da je i u ovoj republici izvršena diferencijacija. Međutim, moguće ga je promatrati i u kontekstu jačanja nacionalnih pokreta početkom 1970-ih tj. jačanja nacionalizma i oštre reakcije rukovodstva na njegove različite pojave. Pri tome, etiketa nacionalizma i nacionaliste često se olako koristila, a postupci vlasti bili su različito motivirani.

Mandžićev pokušaj revizije ratne prošlosti, pri čemu je insistirao na objektivnom sagledavanju dešavanja i učinjenog, prijetio je sjaju *slavne revolucije*. Pitanje odgovornosti pojedinih istaknutih revolucionara u ratu, ali i poslije, postavljeno je očigledno prerano, u pogrešno vrijeme, duboko zadirući u ideološku matricu nacionalne ravnopravnosti. U periodu očite eskalacije različitih oblika nacionalizma, ovaj pokušaj se neopravdano protumačio kao suprotstavljanje jedne nacije drugoj tj. kao tendencija narušavanja međunacionalnih odnosa. Mandžićevo zalaganje za „utvrđivanje stvarne istine“ o stradanju Bošnjaka u istočnoj Bosni tokom NOB-a, odnosu komunista prema bošnjačkom narodu tokom rata, ali i dvije decenije poslije, rukovodstvo je protumačilo kao demonstraciju muslimanskog nacionalizma. Političko *razračunavanje* s Pašagom Mandžićem trebalo je poslužiti kao potvrda odlučnosti aktuelne političke garniture da se obračuna sa svim njegovim vinovnicima bez obzira na zasluge i položaj u društvu. Još jednom se pokazalo da Partija grčevito sprječava bilo kakvu reviziju „slavne, ratne prošlosti“, devaluaciju NOP-a tj. propitivanje ili pak odstupanje od jasnih, zadanih i neprikosnovanih predstava koje je ona kreirala. Oštrom reakcijom rukovodstva, bespoštednom kritikom i dugim zatvorskim kaznama stavljena je tačka na pokušaj revizije ratne prošlosti tako da će se, u narednom periodu, slika o NOP-u kao slavnoj epopeji *naroda i narodnosti* samo dodatno petrificirati.

Slučaj Pašage Mandžića može se promatrati i kao obračun većine s pojedincem koji je bio odviše *glasan* i nije se ustezao kritizirati ni saveznu ni republičku vlast. Danas se može čuti i mišljenje da je slučaj Mandžić posljedica sukoba jakih lokalnih lidera koji će vremenom dobiti širi značaj. Na drugoj strani, Mandžićeva temperamentnost i njegova (zlo)upotreba položaja i povlastica koje je društveni ugled nosio sa sobom, iskorišteni su za njegovu marginalizaciju i konačnu političku eliminaciju.

Otežavajuća okolnost bez sumnje bila je i ta što su oni koji su direktno ili indirektno bili odgovorni za propuste i greške s katastrofalnim posljedicama o kojima je Mandžić govorio i dalje imali značajnu političku moć.

Summary

The dissolution of the republican leadership with Pasaga Mandzic Murat can be seen in the context of *self-criticism* after the twenty-first session of the Presidency of the League of Communists of Yugoslavia in 1971, intraparty conflicts and the change of a significant number of prominent cadres. “The case of Pasaga

Mandzic” can be linked to the effort of the Bosnian-Herzegovinian leadership to denounce liberals like Avdo Humo, Osman Karabegovic and Hajro Kapetanovic and thus show to the Yugoslav public that differentiation was also performed in this republic. However, it can also be seen in the context of the strengthening of national movements at the beginning of the 1970s, i.e. the strengthening of nationalism and the sharp reaction of the leadership to its various phenomena. Withal the etiquette of nationalism and nationalist was often used easily, and the actions of the authorities were differently motivated.

Mandzic’s attempt to revise the wartime past, insisting on an objective view of what was happening and what was done, has been threatening the brilliance of *the glorious revolution*. The question of the responsibility of some prominent revolutionaries in the war, but also afterwards, was raised obviously too early, at the wrong time, deeply delving into the ideological matrix of national equality. In the period of obvious escalation of different forms of nationalism, this attempt was interpreted unjustifiably as an opposing one nation to another, i.e. as a tendency of disrupting of inter-ethnic relations. Mandzic’s standing for “ascertaining the real truth” about the suffering of Bosniaks in eastern Bosnia during the National Liberation War, the communists’ attitude to the Bosniak people during the war but also two decades later, was interpreted by the political leadership as a demonstration of Muslim nationalism. The political *settling accounts* with Pasaga Mandzic should have served as a confirmation of the determination of the current political party to deal with all culprits in this case, regardless of merit and position in society. Once again, it was shown that the Party brokenly prevents any revision of the “glorious, wartime past”, the devaluation of the National Liberation Movement, i.e. questioning or deviating from the clear, given and inviolable standpoints that were created by the Party itself. The attempt of revising the wartime past was ended by the sharp reaction of the leadership, ruthless criticism and long prison sentences so that the image of the National Liberation Movement in the coming period will only be further petrified as a glorious epeopee of *nations and nationalities*.

The case of Pasaga Mandzic can also be seen as a conflict between majority and an individual who was too *loud* and did not hesitate to criticize either the federal or the republican authorities. Today, there is also an opinion that the *Mandzic’s case* is the result of the clash of strong local leaders. On the other hand, Mandzic’s temper and his use/misuse of the position and privileges due to social reputation were exploited for his marginalization and final political elimination.

An aggravating circumstance was undoubtedly the fact that those who were directly or indirectly responsible for the omissions and mistakes with catastrophic consequences about which Mandzic has spoken, still had considerable political power.

